

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

اصول اخلاقی مدیریت با تکیه بر گفتار امام علی (ع)

در نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر سعیده غروی

نگارنده:

زهرا رحمانی پاکدل

زمستان ۹۴

تقدیم به

این پایان نامه را ضمن تشکر و سپاس بیکران و در کمال افتخار و امتنان تقدیم می نمایم
به مولایم امیر المؤمنین (ع) که با عنایتشان مرا در این راه یاری نمودند.
به محضر ارزشمند پدر و مادر عزیزم به خاطر همه تلاش های محبت آمیز که در دوران مختلف
زندگی ام انجام داده اند و با مهربانی چگونه زیستن را به من آموخته اند.
به استادان فرزانه و فرهیخته ای که در راه کسب علم و معرفت یاری نمودند. به آنان که در راه
کسب دانش راهنمایم بودند.
به آنان که نفس خیرشان و دعای روح پرورشان بدرقه ی راهم بود
الها به من کمک کن تا بتوانم ادای دین کنم و به خواسته ی آنان جامه ی عمل بپوشانم
پروردگارا حسن عاقبت، سلامت و سعادت را برای آنان مقدر نما
خدایا توفیق خدمتی سرشار از شور و نشاط و همراه و همسو با علم و دانش و پژوهش جهت رشد
و شکوفایی عنایت فرما.

تشکر و قدردانی

حمد و ستایش خدای را توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در این جا بر خود لازم می دانم از زحمات پدر و مادر عزیزم، از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضایل اخلاقی یاری نموده اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب خانم دکتر سعیده غروی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند، نهایت تشکر و سپاسگذاری را دارم.

چکیده

یکی از مهمترین نکات مورد توجه در سازمان های مدیریتی تبیین اصول اخلاقی حاکم بر سازمان مدیریتی است. حکومت دینی، جامع ترین دستور العمل ها را در زمینه اخلاق در بر دارد زیرا یکی از مهمترین مأموریت پیامبر، اتمام مکارم اخلاق خوانده شده است. نهج البلاغه مهمترین و اساسی ترین متن حکومتی و مدیریتی امام علی (ع) است که در بردارنده اصول اخلاقی مدیریت به کارگزاران می باشد و مهمترین منبع استخراج اصول اخلاقی به شمار می رود. در راستای گردآوری فرمایشات امام علی (ع) و عملکرد ایشان این تحقیق به روش تحلیلی- توصیفی و با تکیه بر منابع کتابخانه ای با توجه به کتاب ارزشمند نهج البلاغه تنظیم شده و در آن مهم ترین اصول اخلاقی مد نظر آن حضرت مورد توضیح و تبیین قرار گرفته و در این راستا می توان گفت مهمترین اصول اخلاقی از منظر ایشان عدالت پیشگی، تقواگرایی، امانت داری، مسئولیت پذیری، نظارت و کنترل عادلانه، رفق و مدارا و پای بندی به عهد و پیمان می باشد. همچنین در فرمایشات حضرت در خصوص تحقق حاکمیت اخلاق در سازمان مدیریتی اصولی نیز در گزینش کارگزاران مورد توجه قرار گرفته است که عبارتند از معیار های عقیدتی (توکل، ایمان، تقوا، عدم وابستگی به دنیا، مرگ باوری و ترس از مرگ)، معیار های ماهوی (حُسن سابقه، قدرت و توانایی، اصالت خانوادگی، سابقه دینداری، نشاط کاری)، معیار های تخصصی (تجربه کاری و پاک بودن، دانش و تخصص، آزمایش)، معیارهای ارزشی _ اخلاقی (صداقت، شجاعت، قاطعیت و جدیت در امور) که برای سازمان های مدیریتی قابل الگوگیری است.

کلمات کلیدی: اصول اخلاقی، اخلاق، مدیریت، کارگزاران، نهج البلاغه، امام علی (ع).

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول	۳
کلیات و مفهوم شناسی	۳
۱-۱. کلیات	۴
۱-۱-۱. بیان مسأله	۴
۱-۱-۲. سؤال های تحقیق	۵
أ. سؤال اصلی	۵
ب. سؤال های فرعی	۵
۱-۱-۳. فرضیه ها	۵
۱-۱-۴. سابقه و پیشینه تحقیق	۵
أ. کتاب های مدیریتی و اخلاقی	۵
ب. مقاله های مدیریتی و اخلاقی	۵
۱-۱-۵. ضرورت انجام تحقیق	۶
۱-۱-۶. روش تحقیق	۶
۲-۱. مفهوم شناسی	۷
۱-۲-۱. اصول	۷
۲-۲-۱. اخلاق	۷
۳-۲-۱. مدیریت	۸
۱-۳-۲-۱. واژه های مرتبط با مدیریت	۹
أ. امام	۹

ب. حاکمیت	۱۰
ج. کارگزار	۱۰
۴-۲-۱. نهج البلاغه	۱۰
فصل دوم	۱۲
معیار گزینش اخلاقی کارگزاران در نهج البلاغه	۱۲
۱-۲. معیارهای عقیدتی	۱۴
۱-۲-۱. توکل و استعانت از خداوند	۱۴
۱-۲-۲. ایمان	۱۴
۱-۲-۳. تقوا	۱۵
۱-۲-۴. عدم وابستگی به دنیا	۱۷
۱-۲-۵. مرگ باوری و ترس از مرگ	۱۸
۲-۲. معیارهای اخلاقی زمینه ساز	۱۹
۱-۲-۲. حُسن سابقه	۱۹
۲-۲-۲. قدرت و توانایی	۲۰
۲-۲-۳. اصالت خانوادگی	۲۱
۲-۲-۴. سابقه دینداری	۲۲
۲-۲-۵. نشاط کاری	۲۳
۳-۲. معیارهای اخلاقی - تخصصی	۲۳
۱-۳-۲. تجربه کاری و پاک بودن	۲۳
۲-۳-۲. دانش و تخصص (اسلامی، علمی، سیاسی)	۲۴
أ. آگاهی از احکام و فرامین الهی	۲۵

ب. آگاهی و دانش علمی.....	۲۵
ج. آگاهی و دانش سیاسی.....	۲۶
۳-۳-۲. آزمایش.....	۲۷
۴-۲. معیارهای ارزشی _ اخلاقی.....	۲۸
۱-۴-۲. صداقت.....	۲۸
۲-۴-۲. شجاعت.....	۲۹
۳-۴-۲. قاطعیت و جدیت در امور.....	۳۰
نتیجه گیری.....	۳۲
فصل سوم.....	۳۳
اصول اخلاقی مدیریت در نهج البلاغه.....	۳۳
۱-۳. عدالت پیشگی.....	۳۵
۱-۱-۳. مفهوم عدل.....	۳۵
أ. عدالت به معنای مساوات و رفع تبعیض.....	۳۶
ب. عدالت به معنای رعایت حقوق.....	۳۶
ج. عدالت به معنای وضع بایسته رعایت شایستگی ها.....	۳۷
۲-۱-۳. اجرای عدالت در حکومت اسلامی.....	۳۹
۳-۱-۳. نتایج عدالت.....	۴۱
۲-۲. داشتن تقوای الهی مدیران.....	۴۲
۱-۲-۳. ارتباط تقوا و عملکرد مدیران.....	۴۲
۲-۲-۳. آثار و اهمیت تقوای مدیران بر جامعه.....	۴۳
أ. شرح صدر.....	۴۳

- ب. جلوگیری از غرور قدرت در مدیران ۴۴
- آگاهی فرماندهان و کارگزاران از صفت غرور ۴۵
- ج. تلاش و اهمیت کار در منظر مدیران ۴۵
- د. رفع تبعیض برقراری عدل و عدالت ۴۶
- ه. رفق و مدارا با مردم ۴۸
- آثار و نتایج رفق و مدارای مدیران با مردم ۴۹
- و. رهایی از تنگنای مشکلات ۵۰
- ۳-۳. تعهد و مسئولیت پذیری مدیران ۵۰
- ۳-۳-۱. مسئولیت پذیری مدیران ۵۱
- ۳-۳-۲. اصل پاسخگویی ۵۲
- ۳-۳-۳. روش های پاسخگویی ۵۴
- أ. گزارش دهی به مردم ۵۴
- ب. ارتباط چهره به چهره شدن با مردم ۵۵
- ج. تأسیس مرکز پاسخگویی به سؤالات و رسیدگی به شکایات ۵۶
- د. انتقاد پذیری بودن مدیران ۵۷
- ۳-۴. امانت داری مدیران ۵۹
- ۳-۴-۱. حکومت به عنوان یک امانت الهی ۶۰
- ۳-۴-۲. خیانت در امانت ۶۲
- ۳-۵. مدیریت زمان ۶۳
- ۳-۵-۱. مفهوم مدیریت زمان ۶۴
- ۳-۵-۲. نتایج برنامه ریزی و مدیریت زمان در امور اجرایی مدیران ۶۴

۶۶	۶-۳. نظارت و کنترل عادلانه
۶۷	۳-۶-۱. فرایند کنترل
۶۷	۳-۶-۲. اهمیت و ضرورت نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی
۶۸	۳-۶-۳. ویژگی های بازرسین و ناظران
۶۹	۳-۶-۴. انواع نظارت و کنترل
۶۹	أ. نظارت خود کنترلی
۷۱	ب. نظارت آشکار
۷۳	ج. نظارت مردمی
۷۳	د. نظارت پنهانی
۷۶	۳-۶-۵. مراحل نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی
۷۶	۳-۶-۶. اقدامات لازم بعد از نظارت و کنترل
۷۷	۱. تشویق کارگزاران
۷۸	أ. پاداش مالی
۷۸	ب. پاداش اجتماعی
۷۸	ج. پاداش اخروی
۷۹	۲. تنبیه کارگزاران
۷۹	أ. توبیخ کارگزاران
۷۹	ب. عزل یا جا به جایی کارگزاران
۸۰	۳. بالا بردن سطح اعتقادی کارکنان
۸۱	۳-۷. وفای به عهد در مدیران
۸۱	۳-۷-۱. اهمیت وفای به عهد در جامعه

۸۲	۳-۲. وفای به عهد در مدیران.....
۸۴	نتیجه گیری.....
۸۵	جمع بندی.....
۸۶	فهرست منابع:.....

مقدمه

نهج البلاغه بعد از قرآن یکی مهمترین کتب مقدس شیعیان می باشد که حاوی آموزه هایی است که به کار بستن آن، سعادت دنیا و آخرت را در بر دارد. یکی از مواردی که در این کتاب مقدس مورد توجه ویژه قرار گرفته، دستور العمل هایی است که در راستای اصول اخلاقی صادر شده است که اگر در جامعه امروزی بر اساس آن عمل شود بهترین قانون اخلاقی را در بر خواهد داشت.

یکی از مهمترین نکاتی که تقریباً در تمام اصول نهفته می باشد توجه به اصول اخلاقی و انسانی است که این اصول را به عنوان اصول اساسی در مدیریت اسلامی مطرح می کند. از مواردی است که در اداره جامعه و هدایت آن به سوی کمال از اهمیت ویژه ای برخوردار است بحث اخلاق و رعایت آن از سوی رهبران و حاکمان جامعه است. به عبارت دیگر، نحوه ی تعامل و برخورد حاکمان با مردم و وظایف آنها در این زمینه و رعایت کرامت انسان ها از سوی حکومت مسئله ای است که حرف اول را در این حیطة می زند.

امام علی (ع) نیز در کلام گهر بار خود بر این مسأله بسیار تأکید داشته و تمامی زوایای آن را به طور کامل بررسی کرده و در نهایت، راهکار صحیح را فراروی نسل بشر قرار داده است. اصولی که رعایت آن از سوی دولت مردان، ضامن بقای جامعه و پیشرفت مادی و معنوی نسل بشر است.^۱

انتخاب مدیران و کارگزاران جوامع براساس ضوابط و معیارهای آن جامعه تعیین می شود. در مدیریت اسلامی ملاک انتخاب سخنان معصومین (ع) و قرآن می باشد. امام علی(ع) به تأسی از پیامبر اکرم (ص) در دوران حکومت خود بر مردم به روش پیامبر (ص) حکومت می کردند. امیر المؤمنین (ع) درباره اهمیت مدیر در جامعه می فرماید:

زمامدار مانند رودخانه پهناوری است که رودهایی کوچک از آن جاری می شود، پس اگر آب آن رودخانه پهناور، گوارا باشد، آب درون رودهای کوچک گوارا خواهد بود، و اگر شور باشد آب درون آنها شور خواهد بود.^۲

۱. عزت الله مولایی نیا، محمدرضا توکلی محمدی. "تأملی در اصول اخلاقی حکومت علوی"، پژوهش نامه علوی، ۱، (۱۳۸۹)، صفحه ۶۴.

۲. عز الدین ابو حامد ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، (مصحح: ابوالفضل ابراهیم)، اول، (قم: کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی، ۱۳۳۷)، ج ۲۰، ص ۲۷۹

لذا اخلاق تأثیر بسزایی در تربیت روحی و معنوی انسان داشته و انسان به واسطه آن ارزش درونی خود را پیدا می کند.

این پایان نامه با توجه به اهمیت اخلاق مدیران در جامعه اسلامی در سه فصل که در فصل نخست آن، به کلیات و مفهوم شناسی واژگان پرداخته شده است و در فصل دوم معیار گزینش اخلاقی کارگزاران در نهج البلاغه، و در فصل سوم، اصول اخلاقی مدیریت در نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفته است و آثار و نتایج این اصول در جامعه مورد بررسی قرار گرفته است، تنظیم شده است و آدرس خطبه ها و نامه ها و حکمت ها براساس نهج البلاغه صبحی صالح تنظیم شده است.

فصل اول

کلیات و مفهوم شناسی

۱-۱. کلیات

در این بخش طرح تفصیلی پایان نامه مورد بررسی قرار می گیرد

۱-۱-۱. بیان مسأله

انسان مدنی بالطبع است چرا که اجتماعی بودن انسان در متن خلقت و آفرینش او پی ریزی شده است. خواسته های طبیعی و فطری و بشری، رفع نیازمندی های فردی و اجتماعی، تکامل علمی و اجتماعی،..... جز در سایه وجود حکومت محقق نمی شود.

دین اسلام هم بر تشکیل حکومت اسلامی در زندگی اجتماعی تأکید کرده، چرا که اجرای قوانین اسلام به تشکیلاتی به نام حکومت نیاز دارد، بدون تشکیلات حکومت اسلامی، احکام و مقررات اسلامی به حالت تعلیق باقی می ماند.

کسانی که مسئولیت حکومت اسلامی را به عهده می گیرند، باید دارای صفاتی باشند که در کلام وحی و ائمه بر آن تأکید شده که از جمله آنها دارا بودن صفات اخلاقی می باشد. مدیر حکومت اسلامی باید کارگزارانی را برای تصدی امور انتخاب کند که دارای صفات و افعال اخلاقی باشند همان گونه که امام علی (ع) در عهد نامه مالک اشتر می فرماید:

کارگزاران دولتی را از میان مردمی انتخاب کن که اخلاق آنها گرمی تر، و آبرویشان محفوظ تر، و طمع ورزیشان کمتر است^۱.

لذا خداوند انبیاء و اولیایش را از کسانی قرار داد که دارای فضائل اخلاقی بودند و افراد بسیاری به خاطر دیدن این فضیلت ها جذب آنها شدند و اسلام را پذیرفتند که سخن پیامبر (ص) هم بیان گر این مطلب می باشد:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ^۲

و در اینجا ارزش اخلاقی مدیران و حاکمان و تأثیر آن بر مردم مشخص می شود. دلیل گزینش این موضوع اهمیت این مسأله در جامعه اسلامی است.

۱. سید رضی، ترجمه روان نهج البلاغه، (مترجم: سید کاظم ارفع)، دوم، تهران: انتشارات فیض کاشانی، ۱۳۷۹، ص ۱۱۰۳

۲. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، چهارم، قم: انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۲ ق، ص ۸

۱-۲. سؤال های تحقیق

أ. سؤال اصلی

با توجه به فرمایشات امام علی (ع) در نهج البلاغه مدیریت بر چه اصول اخلاقی مبنی است؟

ب. سؤال های فرعی

۱. معیار گزینش اخلاقی کارگزاران از منظر نهج البلاغه کدامند؟
۲. اصول اخلاقی مدیریتی در نامه های امیر مؤمنان (ع) به کارگزاران چه اموری را شامل می شود؟

۱-۳. فرضیه ها

۱. در فرمایشات امام علی (ع) نسبت به مدیریت بر اصول اخلاقی چون عدالت مداری، پای بندی به عهد و پیمان تأکید شده است.
۲. مهمترین معیارهای اخلاقی گزینش کارگزاران در نهج البلاغه عبارتند از ایمان، تقوا، صداقت، شجاعت.....
۳. نامه های امیرالمؤمنین (ع) به کارگزاران، بر اصول اخلاقی چون عدالت پیشگی، امانت داری، و تأکید دارد.

۱-۴. سابقه و پیشینه تحقیق

در خصوص پایان نامه با عنوان « اصول اخلاقی مدیریت با تکیه بر گفتار امام علی (ع) در نهج البلاغه » اثر مشابهی یافت نشد اما برخی منابع در قالب کتاب و مقالات به بررسی اخلاق مدیریتی از منظر اسلام پرداخته اند که عبارتند از:

أ. کتاب های مدیریتی و اخلاقی

کتاب هایی با عنوان مدیریت اسلامی، مدیریت از منظر کتاب و سنت، مدیریت در اسلام، ابعاد حاکمیت در میراث امیرمؤمنان (ع)، مدیران و اخلاق اسلامی، اخلاق در مدیریت، اخلاق کارگزاران حکومت از دیدگاه اسلام، اخلاق حرفه ای مدیریت و..... که به بررسی اصول مدیریت از دیدگاه اسلامی و قرآن و روایات پرداخته شده است مورد بررسی قرار گرفته اند.

ب. مقاله های مدیریتی و اخلاقی

مقاله های بسیاری در درباره مدیریت و اخلاق نوشته شده است که از جمله مدیریت در اسلام، و بازشناسی ارزش های مهم مدیریتی، در زندگی حضرت سلیمان (ع)، شناخت شاخص های مدیریت اسلامی در اندیشه امام علی (ع)، شایسته سالاری در مدیریت جامعه با تأکید بر اندیشه های سیاسی امام علی (ع)، اخلاق سیاست در نهج البلاغه، سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب (ع)، ملاک های انتخاب و انتصاب نیروی انسانی در مدیریت اسلامی با تأکید بر نهج البلاغه، که در همه این مقالات به بررسی شاخص های مدیریتی در قرآن و روایات و از دیدگاه امام علی (ع) مورد بررسی قرار گرفته شده است.

۱-۱-۵. ضرورت انجام تحقیق

اهمیت تشکیل حکومت به حدی است که روایات آن را از ضروریات جامعه می داند تا آن جا که حکومت حاکمان ظالم و ستمگر بهتر از بی حکومتی در جامعه می باشد. امیر المؤمنین (ع) می فرماید: مردم به زمامدار نیازمندند، خواه نیکوکار باشد یا بدکار تا مؤمنان در سایه حکومتش به کار خویش مشغول و کافران هم بهره مند شوند.^۱

پرداختن به این موضوع و استخراج اصول اخلاقی از منظر امام علی (ع) کاربردهای بسیاری را در جامعه اسلامی در بر خواهد داشت که برخی از آنها عبارتند از:

۱. اثبات همه جانبه گرایی و شمول گرایی در اصول اخلاقی مدیریت از منظر نهج البلاغه

۲. ارائه نظام نامه اصول اخلاقی مدیریت از دیدگاه نهج البلاغه

۳. ارائه راه حل های آسیب های مدیریتی در جامعه کنونی

۱-۱-۶. روش تحقیق

این پایان نامه با روش تحلیلی- توصیفی در صدد تبیین اصول اخلاقی مدیریتی امام علی (ع) در نهج البلاغه پرداخته و از بعضی روایات دیگر امیرالمؤمنین (ع) که در کتب روایی دیگر آمده با روش کتاب خانه ای تدوین شده است. و نهج البلاغه در این پایان نامه منبع اصلی می باشد که با بررسی خطبه ها و نامه ها و حکمت ها در آن و استخراج مباحث اخلاقی و دسته بندی موضوعی اصول اخلاقی مدیریت با تکیه بر گفتار امام علی (ع) در نهج البلاغه پرداخته شده است.

۱. سیدرضی، ترجمه گویا و شرح فشرده ای بر نهج البلاغه، (مترجم: محمد رضا آشتیانی، محمد جعفر امامی)، اول، (قم: هدف، بی تا)، ج ۱، ص ۱۳۳، خطبه ۴۰

۲-۱. مفهوم شناسی

در این بخش واژه های اصلی پایان نامه مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۲-۱. اصول

واژه اصل مفرد کلمه اصول و در لغت ریشه و پایه هر چیزی است که اگر آن پایه و ستون در حال بلندشدن و بلندی توهّم شود نیروی خیال نمی تواند آن را تصوّر کند.^۱

۱-۲-۲. اخلاق

اخلاق واژه ای عربی است، که مفرد آن خُلُق و خُلُق می باشد. و در لغت به معنای سرشت و سبیه به کار رفته است؛ ممکن است سبیه و سرشت، نیکو و پسندیده باشد و یا زشت و ناپسند. لغت شناسان آن را با واژه خَلَق هم ریشه می دانند، یعنی وقتی گفته میشود فلان کس خُلُق زیبایی دارد یعنی نیرو و سرشت یا صفت معنوی و باطنی زیبایی دارد در مقابل، هنگامی که می گویند فلان کس خَلَق زیبایی دارد به معنای آن است که دارای آفرینش و ظاهری زیبا و اندامی سازگار است.^۲

اخلاق در اصطلاح دانشمندان و عالمان اخلاقی، معانی و کاربردهای متفاوتی دارد. علامه مجلسی (ره) در تعریف اخلاق می گوید:

اخلاق ملکه ای نفسانی است که کار به آسانی از آن صادر می شود. برخی از این ملکات فطری و ذاتی است و برخی نیز با تفکر و تلاش و تمرین و عادت دادند نفس به آنها به دست می آید.^۳

۱. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، اول، (بیروت - دمشق: دارالقلم - دارالشامیه، ۱۴۱۲ق)، ص ۷۹.
۲. محمد مرتضی حسینی زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، (علی هلالی، علی سیری)، اول، (بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴ق)، ج ۶، ص ۳۲۷؛ محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، (تصحیح و محقق جمال الدین میر دامادی)، سوم، (بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ق) ج ۴، ص ۱۹۴؛ اسماعیل بن حماد الجوهري، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية، (تحقیق احمد عبد الغفور عطار)، دوم، (بیروت- لبنان: دارالعلم للملایین، ۱۳۹۹-۱۹۷۹)، ج ۴، ص ۱۴۷۱؛
۳. محمد باقر بن محمد تقی مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ع)، (جمعی از محققان)، دوم، (بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق)، ج ۶۷، باب ۵۹، ص ۳۷۲، ذیل حدیث ۱۸.

فیض کاشانی (ره) اخلاق را صفات و ویژگی های پایدار در نفس که موجب می شود کارهایی متناسب با آن صفات، به طور خود جوش و بدون نیاز به تفکر و تأمل از انسان صادر شود؛^۱ بیان می کند.

از دیدگاه ابو علی مسکویه اخلاق، حالتی نفسانی است که بدون نیاز به تفکر و تأمل، آدمی را به سمت انجام کار، حرکت می دهد.^۲

۳-۲-۱. مدیریت

واژه مدیر در لغت به معنای رئیس، دور دهنده، اداره کننده و اسم فاعل می باشد. و مصدر آن اداره، و به معنای کسی که کاری را اداره می کند، می باشد.^۳

و دانشمندان مدیریت، تعاریف مختلفی برای آن ارائه دادند از جمله:

استونر، مدیریت را فرایند برنامه ریزی، سازماندهی، هدایت و کنترل کوشش های اعضای سازمان و استفاده از تمام منابع سازمانی برای دستیابی به اهداف معین سازمان می داند.^۴

مدیریت علمی نیز « مجموعه ای از قانون ها، دستورها و اصول مشخص شناخته شده است که پیآمدهای شگفتی را به ارمغان می آورد. هدف اصلی مدیریت، به دست آوردن بیشترین نیک فرجامی برای کارفرما و هر یک از کارگزاران است.»^۵

شهید مطهری در بیانی جامع مدیریت و رهبری را این گونه تعریف می کند:

مدیریت اجتماعی یعنی مجهز کردن نیروها، آزاد کردن نیروها، تحریک نیروها، و در عین حال کنترل نیروها و در مجرای صحیح انداختن آنها سامان دادن، سامان بخشیدن و حرارت بخشیدن به آنها و مدیریت صحیح آن است که از ضعیف ترین ملت ها قوی ترین آنها را می سازد.^۶

۱. محمد بن شاه مرتضی کاشانی، *المحجۃ البیضاء فی تهذیب الاحیاء*، (مصحح: علی اکبر غفاری)، بی جا، (قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۶)، ج ۵، ص ۹۵

۲. احمد بن محمد ابن مسکویه، *تهذیب الأخلاق و طهارة الاعراق*، (ترجمه مهدی نجفی افرا)، اول، (تهران: بی نا، ۱۳۸۳)، ۵۱.

۳. علی اکبر دهخدا، *لغت نامه*، (غلامرضا ستوده)، اول، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵ ه.ش)، ج ۴۱، ص ۵۲.

۴. زهرا پایدار، *پایان نامه کارشناسی ارشد بررسی رابطه بین سبک مدیریت آموزشی با رضایت شغلی و ثبات و ماندگاری کارکنان آموزشی*، رشته مدیریت آموزشی، ۱۳۷۸، ص ۲۲

۵. فردریک وینسلو تیلور، *اصول مدیریت علمی*، (ترجمه محمد علی طوسی)، بی جا، (بی جا، مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۲ ش)، ص ۲۳

۶. مرتضی مطهری، *امدادهای غیبی در زندگی بشر*، بی جا، (قم: صدرا، ۱۳۵۴)، ص ۶۸

واژه مدیریت در اندیشه دانشمندان اسلامی سابقه چندانی ندارد. و معمولاً به جای واژه مدیریت از اصطلاحاتی چون ، امام، رهبر، حاکمیت..... استفاده می کردند که در این بخش به تعریف این واژه ها می پردازیم.

۱-۲-۳-۱. واژه های مرتبط با مدیریت

أ. امام

واژه امام در اصل مصدر^۱ و در لغت به معنای پیشوا، ریاست عامه و مقتداست^۲، و کسی که در امور به وی اقتدا شود^۳. حتی اگر رئیس نباشد^۴ و امامت کردن یعنی پیشوایی کردن بر امت^۵ بنابراین امام آن است که از وی پیروی شود و بوی اقتدا شود، خواه انسان باشد یا کتاب یا غیر آن، حق باشد یا باطل^۶، رئیس باشد یا غیر آن و نیز ریسمان بنائی، راه، متولی به امر، قرآن، پیامبر و نمونه ای که از روی آن نظیر وی را بسازند همه را امام گویند معنای جامع آن همان مقتدا و پیشوا است.^۷

بنابراین شیخ صدوق در معانی الاخبار از پیامبر (ص) نقل می کند:

امام را از آن رو امام می گویند که مقتدای مردم است و از سوی خدا تعالی منصوب شده و پیروی اش بر بندگان واجب است.^۸

بنابراین امام کسی است که نه تنها در یکی از ابعاد سیاسی، اقتصادی، روابط اجتماعی یا حتی در یک زمان محدود، انسان ها را رهبری می کند بلکه به این معنا است که هم رهبر، خلیفه و امیر هم هست و این محدود به عصر حیات خودش است بلکه انسان را در همه ابعاد گوناگون انسانی خودش نمونه می دهد^۹. امام در کنار قدرت اجرایی نیست، هم پیمان و هم پیوند با دولت نیست، نوعی هم سازی با سیاست حاکم ندارد. او خود مسئولیت مستقیم سیاسی

۱. حسن مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، اول، (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ ه.ش)، ج ۱، ص ۱۳۵

۲. علی اکبر دهخدا، ج ۱، ص ۲۲۷

۳. حسن مصطفوی، ج ۱، ص ۱۳۶

۴. سعید الخوری الشرتونی، اقرب الموارد فی فصح العربیه و الشوارد، اول، (طهران - قم: دار الاسوه للطبعه و النشر، ۱۳۷۴ ش)،

ج ۱، ص ۷۱؛ محمد بن مکرم ابن منظور، ج ۱، ص ۲۱۳

۵. امت، گروهی هستند که به واسطه امری یا ایده ای با هم جمع شوند خواه آن امر دین واحد یا زمان واحد یا مکان واحد باشد و فرقی نمی کند این امر جامع امری اجباری یا اختیاری باشد. حسین بن محمد راغب اصفهانی، ص ۸۶

۶. همان، ص ۸۷

۷. علی اکبر قریشی بنایی، قاموس قرآن، ششم، (تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۱۲ ه.ق)، ج ۱، ص ۱۲۰

۸. محمد بن علی ابن بابویه، معانی الاخبار، (تحقیق علی اکبر غفاری)، اول، (قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۱ ق)، ص ۶۴

۹. علی شریعتی، امت و امامت، مجموعه آثار ۲۶ (علی علیه السلام)، هشتم، (تهران: نشر آزمون، ۱۳۷۷)، ص ۵۴۸-۵۴۹